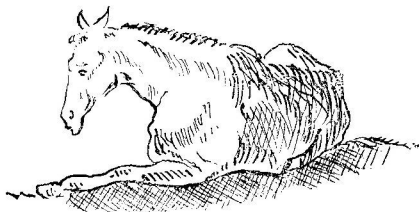
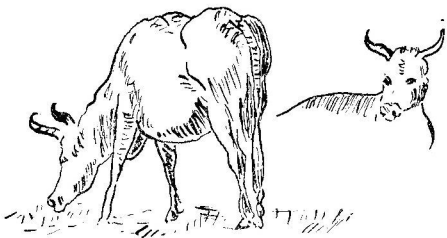

Alde ôfbyldingen fen Frysk fê.

Mei nocht hab ik it artikeltsje fen de hear Ottema yn it lêste nûmer fen it Lânboûlêd lêzen. De skriuwer hat gelyk: der is ús oangeande it uterlik fen it Fryske fê en de hynders mar in bytsje printsjespil oerlevere. Dôch witte wy wol, det it fê by âlds in hwet oar foarkommen hie. De Hollânske kinstners út de 17de ieu skilderen almeast readbûnte ef mûskeki, mar nei it midden fen 'e 18de ieu foroaret it en komme der hwet langer hwet mear swartbûnte bisten op doek. Men sjucht hjir de ynfloed fen de goarren en sykten dy 't om 1750 ûnder it fê tsientûzenen slachtoffers makken.

Det it fê to uzes foar dy tiid net folle oars wier as yn Hollân docht ek bliken út de stúdzje fen Dr. O. Postma, De Fryske Boerkerij en it Fryske boere- libben yn 'e 16de en 17de ieu (Snits, Frisia-Rige). De kij wierne meast readbûnt ef mûskleurich, folle minder swartbûnt as tsjintwirdich, seit de skriuwer op side 19. Hy liedt dit ôf út de biskriuwingen fen it fê yn inventarissen ensf, út dy tiden. De hynders wierne meast grau ef brún, minder wyt ef swart.

De printsjes dy 't de hear Ottema publisearret, binne tige moai. Hwet de hynders oanbilanget scille der foart wol gjin âldere foun wirde, mar mei de kij stiet it hwet oars. In wichtige boarne, al is it ek gjin greate ien, for it Fryske boerebidriuw om 1700 hinne foarmje nanmentlik de tekeningen dy 't as forsiering fen de rânne foarkomme op de kaarten fen de forncomde atlas fen Schotanus fen Fryslân. En dêr fine wy ek gâns fê ôfbylde, ik neam út de útjefte fen 1718 de kaarten fen Ferwerderadiel, Raerderhim, Menameradiel, Frjentsjerteradiel, Baerderadiel, Wûnseradiel, Wymbritseradiel, Utingeradiel en Stellingwerf Westein.

Frysk fê om 1700 hinne (nei tekeningen út de Schotanus-atlas).

Der komme neist bisten allinne en ûnderdielen dêrfen (twa kear in tige sprekke kop bygelyks) ek keppeltsjes kij foar. Yn alle gefallen falt it ús op, det de bisten der fier fen „fleanend” foarsteane, hja lykje de suterige kant mar hwet neist: bonkerich en skonkerich, meager, lytse jaren, ensf. Mar de hoarnen sprekke tige, dy dogge net ûnder for dy fen de bolle op de print út 1811. As biwiis dêrfen printsje wy hjirby twa bisten (bollen?) ôf, lyk as dy foarkomme op ien fen de kaarten. Der binne wol by dy 't folle minder flêsk op 'e bonken ha.

Wy sjugge dos — en det wier ek to forwachtsjen — det de kij der om 1700 hinne net folle oars útseagen as sa'n hûndert jier letter, as wy tominsten de kleur der bûten rekkenje. Hwet de greate fen it fê om 1800 hinne oanbilanget, dêr hadde wy in aerdige oanteiking oer fen Dr. H. W. van der Kolk, út 1806. Yn it „Magazijn van vaderlandschen landbouw” for det jier biskriuwte hy in „Vee-boere-plaats in Vriesland” en dêryn seit hy fen de kij: „De vereichten tot eene volkomen goede Koe, zooals men dezelve op hooge beste landen verlangt, zijn: de hoogte van twee ellen, Vriesche maat, zwaarte naar rato, regte rug, breed over het kruis en schoft, diep nedergezonden borst, welstaande ligte hoorns, stijf en stijl van banden, middelmatige uijers, uitgebreid van iaar, niet te ver onder den buik zittende, met een regten naad achter er in langs.” It bêste fê wier dos sa'n 1.34 M. heech, det is minder as tsjintwirdich. Ik hoopje op dizze biskriuwing fen de Fryske greidboerderij neist in lyts oardel ieu yetris werom to kommen.

Ta bislút eat oer de hynders. It liket my ta, det de tekeners yn de Schotanus-atlas for it greateste part echt-Fryske hynders ôfbylde hadde. De navenant lytse en smelle kop, dy 't Potter ek sa dúdlik útkomme liet, komt gauris foar en de swiere fiterlokken, de stirt en moanjes binne ek net forgetten, al is der de iene kear mear wirk fen de tekening makke as de oare.

Det it by al dizze tekeningen fleurige en floatich teikene tafrieltsjes út ús boerelibben oanbilanget, meije de ûndersteande kykjes biwize. It iene lit in stikje ûngetiid sjen, neffens de âlde trant; op it oare sjugge wy hwet fen it bouboersbidriuw, al stiet der ek in faem mei in jûk (nei koperen (earnen)

amers op. Sjuch ek ris nei dy âlde houtene ploeg op 'e foargroun. Det de boeren do ek yn it wirk hoedden op hiene, liket ús hwet nuver ta, mar sa wier de klaijing do. En dôch wierne hja gjin heale stedtsjers!

S. J. v. d. MOLEN.

It Hearrenfean.

Underschrift.

Gaarne wil ik een enkele opmerking toevoegen aan het artikelje, waarin de Heer van der Molen belangstellende aandacht wijdt aan mijn bijschrift bij 17e en 18e eeuwse afbeeldingen van Friesche paarden en rundvee.

Terecht wijst de Heer van der Molen op de kernachtige publicaties van Dr. O. Postma over 't Friesche boerebedrijf en met genoegen zag ik, dat hij van plan is uit een geschrift uit 1806 nadere gegevens over dit onderwerp te publiceeren. Dit is te nuttiger, omdat wij weinig weten van wat er in het begin der vorige eeuw voor de verbetering van het boerenbedrijf werd gedaan. In het Friesch Landbouwblad van 10 September 1938 had ook ik reeds gewezen op het aandeel in dit streven van den bekenden Leeuwarder medicus Dr. Julius Vitringa Coulon, de oprichter van „het Vriesche Genootschap van Proefondervindelijken Landbouw”.

De Heer van der Molen wijst ook zeer terecht op de zware veeziekten, die in het midden van den 18en eeuw Europa teisterden en daardoor meewerkten, dat de boerenstand tot grootere activiteit werd opgewekt. Er is in dien tijd zelfs een penning op die plaag in omloop gebracht.

Deze penning geeft aan de eene zijde een tafereel hoe het zieke vee van den stal moet worden gehaald en sterft, terwijl de boer en zijn vrouw in verslagenheid staan toe te zien. Aan den achterkant draagt de penning het volgende gedicht:

„Het zieke vee van stal geleid
„Sterft aanstonds wech, de Landman schreit,
„En zend geknielt tot God zijn klagten
„Om hulp van zijn Genâ te wagten
„Maar ligt zal 't jammer, dat hem plaagt
„Zoo 't land voortaan geen vrugten draagt,
„Die boete en waar berou vertoonen,
„Zoo weinig 't volk als 't vee verschoonen.”

1747.

Deze z.g. Runderpest was zoo hevig, dat in de jaren 1744, 1745 en 1746 in de Provincie Utrecht niet minder dan 33.664 runderbeesten van 3 jaren oud en daarboven behalve het jongvee dus, gestorven waren.

Een afbeelding van de medaille gaat hierbij.

De bron, die de Heer van der Molen aanhaalt voor afbeeldingen uit het oude Friesche boerenbedrijf, de onvolprezen Atlas van de Heerlijkheit Friesland van Dr. Bern. Schotanus à Sterringa, waarvan de eerste uitgaaf in 1698 de tweede in 1718 verscheen, kan echter naar mijn bescheiden meening „in zijn geheel” niet zoo zeer worden beschouwd als een authentieke bron voor afbeeldingen uit het Friesche boerenleven als de Heer van der Molen meent.

Toen de Staten van Friesland in 1682 de opdracht verstrekten tot het maken van dezen atlas, werden voor de randtekeningen de meest populaire Hollandsche graveurs uit dien tijd de Gebroeders Casper en Jan Luyken aangezocht. Door Casper Luyken werden in 1682 en 1685 behalve de titelprent versierd de kaarten van *Oud-Friesland* en die van de *Grietenijen Leeuwarderadeel, Ferwerderadeel, Schoterland, Oost- en West-Stellingwerf*, door Jan Luyken tusschen 1684 en 1694 de *Grietenijen West-Dongeradeel, Kollumerland, Achtkarspelen, Tietjerksteradeel, Smallingerland, Idaerderadeel, Raowerderhem, Franekeradeel, Hemelum Oldevaart* (waaraan de afbeelding van de ûngetiid is ontleend), *Het Bildt, Utingeradeel, Lemsterland* en

Yn 'e ûngetiid om 1700 hinne.

Opsterland, terwijl de versiering van de kaart van *Wijmbritseradeel* van 1687/8 de signatuur van de beide broeders draagt. De meer krachtige gravure van Caspar is duidelijk van de fijne, elegante wijze van werken van Jan Luyken te onderscheiden.

Ofschoon de kaart van *Opsterland*, die zelfs in twee verschillende typen is uitgegeven, door zijn rijk bijwerk aanleiding geeft te denken, dat de Luykens voor hun werk althans een bezoek aan deze Grietenij zullen hebben gebracht moet m.i. toch aangenomen worden, dat zij de overige gravures op hun atelier in Amsterdam zullen hebben ontworpen en bewerkt. In meen deze opvatting te mogen vestigen op de uitzonderlijk gedetailleerde uitwerking van de in de Grietenij *Opsterland* in zwang zijnde bedrijven en bezigheden.

De roggebouw, de bedrijven van den scheper en den iemker op de toen nog bestaande heidevelden, de turftrapperij en de turfstekerij, de vischvangst,

Gedenkpenning op de runderpest in 1747.

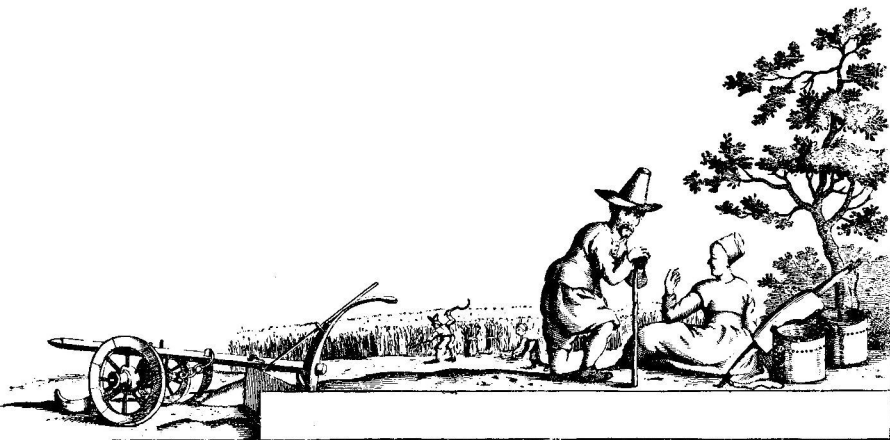
de lange jacht, de valkenjacht en de jacht met het geweer zijn op deze kaart afgebeeld op een wijze als alleen van iemand, die dit zelf gezien en meegedeeld heeft, verwacht kan worden. Op de overige gravures van de Luykens heb ik geen voorstellingen gezien, die niet evengoed in Holland kunnen zijn nageteekend. Deze gravures maken op mij geheel den indruk van echt atelier-werk.

Aan de randversiering van de niet hiervoor genoemde kaarten hebben een drie of viertal andere graveurs gewerkt.

Onder deze minder bekwame en artistiek minder hoog staande graveurs van de overige kaarten van den Frieschen atlas zijn er twee te onderscheiden, die voor ons doel speciaal de aandacht waard zijn. De ééne is blijkbaar een kaartgraveur, daar hij in zijn randwerk speciaal de werktuigen van den landmeter, een astrolabium, landmeetketting en verschillende afstandmeters en schalen afbeeldt. Zie de kaarten van *Menaldumadeel, Barradeel, Doniawerstal* en *Haskerland*. Ook stijlcritisch is deze graveur te onderscheiden door de grof geteekende engelfiguurtjes,

die hij als schildhouders van de afgebeelde wapens gebruikte.

In een anderen graveur die de kaarten van *Oost-Dongeradeel, Dantumadeel, Baarderadeel, Hennaarderadeel*, en *Ængwirden* heeft versierd zou ik een lokalen kunstenaar willen zien, die in Friesland wonende en van Friesche afkomst althans met de Friesche boereomgeving geheel op de hoogte is geweest. Stijlcritisch is deze Friesche graveur te herkennen aan de bij-

Petear twisken bouboer en in melkster.

zondere voorkeur, die hij heeft voor het ook bij de zilverdrijvers geliefde kwabornament in zijne cartouches of omlijstingen van opschriften en wapens.

De Heer van der Molen gaf een afbeelding van het vignet, dat voorkomt op de kaart van de Grietenij *Dantumadeel* en wijst reeds op de ouderwetsche ploeg en koperen emmers, waarvan geheel gelijksoortige exemplaren te zien zijn in de oude landbouwfafdeeling op Stania-State en op de ouderwetsche emmerbank in de Zuivelafdeeling in het Friesch Museum. Let ook eens op 't eigenaardige hoofddekseel van de vrouw, die een soort hoofddoek draagt, die eenige overeenkomst vertoont met de Oud-Hindelooper dracht. 't Oorijzer, dat nooit bij de werkdracht van de Friesche boerin heeft behoord, zou hier dus ook niet op zijn plaats geweest zijn. Ook de afbeelding van de boerevrouw op de kaart van *Aengwirden* met een kort lijfje, waaronder een met een veter toegesnoerd onderlijfje, wijst op verwantschap tusschen die van de Hindelooper vrouw eenerzijds en die van de West-Friesche boerin uit Hollands Noorderkwartier anderzijds.

Inderdaad deze locale graveur geeft betrouwbaar materiaal voor de Friesche beschaving omstreeks 't jaar 1700 maar . . . . afbeeldingen van paarden en vee komen op zijne gravures niet voor. De aardige teekeningetjes van koeien en een paard heeft de Heer van der Molen ontleend aan de randversieringen van de Luykens, die m.i. niet als specifiek Friesch kunnen worden beschouwd.

* * *

Door een veekenner uit de praktijk werd mij een andere aanmerking gemaakt op mijn artikel. Ik had de mannelijke koe op de prent van Sjollema uit 1811 een stier genoemd. Volgens hem was het een os, wat men kon zien aan het vrouwelijk type van dit beest. Speciaal in den kop en 't fijner beendergestel van de pooten zou dit uitkomen.

Het blijkt uit een en ander wel, dat het uiterst moeilijk is om betrouwbare afbeeldingen van ons oude vee te verkrijgen. Wie van de lezers van dit blad kan ons aan meerdere betrouwbare afbeeldingen helpen?

Zou bijvoorbeeld in de een of andere boerderij nog niet een schoorsteenstuk van een lokalen behangselschilder, of mogelijk een geschilderd behang uit de 18e eeuw waarop het vee van de plaats natuurgetrouw is afgebeeld, aanwezig kunnen zijn?

NANNE OTTEMA.

Het Friesche paard en Friesch Rundvee.

Naar aanleiding van de beschrijving van den Weled. Heer N. Ottema over het Friesche Paard en van Friesch Rundvee in een vorig nummer het volgende :

Toen ik jong was, had men het Friesche paard in deze provincie algemeen. Toen bleek, dat het Oldenburger en meer andere rassen meer handelswaarde vertegenwoordigden, raakte het Friesche paard eenigszins op den achtergrond. Vroeger was het Friesche paard eenigszins zwaarder gebouwd ; wellicht is het geringe aantal hengsten de oorzaak geweest van inteelt, wat er wellicht toe heeft geleid, dat er wel eens dwergpaardjes van te voorschijn kwamen. Nu er meer verruiming van Friesche paarden komt en de hengstenstapel aanmerkelijk is uitgebreid, kan men merken, dat het Friesche ras zich weer aanmerkelijk begint te verbeteren. Er waren zelfs mensen, bestudeerd in veekennis, die het Friesche paard aan den kant zetten, maar de teelt van dit ras later weer hebben voorgestaan. In den tijd dat de hengst Paulus is opgestaan, had men er aan een goed Friesch paard te vinden. Voor een 300 jaar geleden was er een Russische graaf Orlof, die Friesche merries kocht, die hij liet dekken door edele Russische schimmelhengsten, het nog bekende Orlofs ras, bekend mede als het schoonste

paard ter wereld. Voor een ongeveer 45 jaar bezat Abe Siderius te Leeuwarden een Orlofhengst; het was een prachtier eerste klas harddraver. Het minder sterke Friesche ras, scheen zich uitstekend te kunnen vereenigen met het taaie Russische bloedpaard; aangezien vroeger, toen men geen wedrennen had, het Friesche paard ook een uitstekend figuur maakte. Genoemde hengst droeg de naam Tabor. Van hem werd geboren de bekende Tabor II, eigenaar de Ridder. De Heer K. G. v. d. Veen had een Friesche merrie die werd gedekt door Tabor I; waaruit geboren werd Haasje B. Genoemde Haasje B werd gedekt door den Franschen hengst Troubadour, waaruit voortkwam de snelle draafster Atletha. Genoemde Atletha werd gedekt door Diomedes, waaruit werd geboren Noblesse. Deze werd gedekt door den Amerikaanschen hengst Patria dulot, waaruit voortkwam een zwarte hengst Zola, een snelle draver; een sprekend Friesch model. Hieruit blijkt dat het voorgeslacht van Friesch ras hier weer te voorschijn kwam.

Jonge Thabor II stamde af van een Amelandsche merrie, later de snelle draafster Emma. Amelandsche paarden waren over 't algemeen snel; voor een 100 jaar of langer had men daar gefokt met een Engelschen volbloed hengst.

Wat betreft koeien het volgende :

De koopmansstok die de Heer Ottema beschreef, was algemeen bij kooplieden in gebruik om tot de heup te meten bij koeien. Kwaliteit en kwantiteit zijn aan de foto's te zien sterk verbeterd; men zag toen meer op de grootte. In de buurt van Sneek waren nogal wat roode beslagen H. A. Wier, O. Rienstra, A. Hettema, A. Gerbrandij, D. R. Boersma, Tj. Zuidstra, H. Bootsma, allen te Goënga. De eenige boer van rood beslag is J. S. Gerbrandij.

Sneek.

J. v. d. ZIJL.